

Gulhoyo PO'LATOVA,
Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: gpulatova2409@gmail.com

Nam. vil. pedagogik mahorat markazi dotsenti v.b., f.f.d S.Ne'matova taqrizi asosida

ZAMONAVIY TIL MANZARASIDA RANG NOMLARINING KONNOTATSIVAVIY TAKOMILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada rang leksemalarining an'anaviy ma'no qatlamlari va ularning zamonaviy konnotatsion kengayishlari tahlil qilingan. Global kommunikatsiya va texnologik rivojlanish natijasida rang bildiruvchi sifatning semantik maydonida yuzaga kelgan o'zgarishlar lingvosemantik va sotsiolingvistik nuqtayi nazardan o'rganilgan. Tadqiqotda "qora", "ko'k", "qizil", "oq", "yashil" va "sariq" rang leksemalarining zamonaviy diskursdagi salbiy va ijobiy konnotatsiyalari, shuningdek, ularning tezaurus tizimidagi integratsiyasi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari rang nomlarining madaniyatlararo aloqa va texnologik taraqqiyot ta'sirida ma'no qamrovini kengaytirayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: rang leksemalari, konnotatsiya, semantik kengayish, tezaurus, zamonaviy kontekst, ijobiy va salbiy kontekst.

THE CONNOTATIVE EVOLUTION OF COLOR TERMS IN THE MODERN LINGUISTIC LANDSCAPE

Annotation

This article analyzes the traditional semantic layers of color lexemes and their expansion into modern connotative meanings. The semantic field changes of color-denoting adjectives under the influence of global communication and technological development are studied from a linguistic and sociolinguistic perspective. The research examines the positive and negative connotations of the color lexemes "black," "blue," "red," "white," "green," and "yellow" in contemporary discourse, as well as their integration into thesaurus systems. The findings demonstrate that color terms are expanding their semantic scope under the influence of intercultural communication and technological progress.

Key words: color lexemes, connotation, semantic expansion, thesaurus, modern context, positive and negative context.

КОННОТАТИВНАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Аннотация

В данной статье проанализированы традиционные семантические пласты лексем цвета и их расширение в современных коннотативных значениях. Изменения семантического поля прилагательных, обозначающих цвет, под влиянием глобальной коммуникации и технологического прогресса исследуются с лингвосемантической и социолингвистической точек зрения. В работе рассмотрены положительные и отрицательные коннотации лексем «чёрный», «синий», «красный», «белый», «зелёный» и «жёлтый» в современном дискурсе, а также их интеграция в тезаурусные системы. Результаты исследования показывают, что номинации цвета расширяют своё семантическое пространство под воздействием межкультурной коммуникации и технологического прогресса.

Ключевые слова: лексемы цвета, коннотация, семантическое расширение, тезаурус, современный контекст, положительный и отрицательный контекст.

Kirish. Til birliklarining semantik o'zgaruvchanligi zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda markaziy mavzulardan biri bo'lib, ayniqsa, sifat so'z turkumiga mansub rang nomlari bu jarayonda muhim o'rin egallaydi. Rang bildiruvchi leksemalar nafaqat obyektiv belgi ifodalovchi vosita sifatida, balki konnotativ, stilistik va madaniy yuklamalarga ega bo'lgan semantik qatlam sifatida til tizimida faoliyat ko'rsatadi.

So'nggi yillarda global kommunikatsiya, digital muhit va madaniy kontaktlar ta'sirida rang nomlarining nutqiy ishlatilishida sezilarli semantik kengayishlar, ya'ni konnotatsiyaviy evolyutsiya kuzatilmoqda. Masalan, "qora" leksemasining "qora kuch", "qora juma" kabi ifodalar orqali salbiy yoki iqtisodiy konnotatsiyada qo'llanishi, yoki "ko'k" leksemasining "ko'k tugma" kabi maqom anglatuvchi belgiga aylanishi ushbu jarayonning yaqqol namunaligidir. Xususan, zamonaviy nutqiy kontekstda rang sifatlarining konnotatsiyaviy kengayishini o'rganish, ularning leksik-semantik tizimdagi holati, stilistik xususiyatlari va tezaurusiy integratsiyasi imkoniyatlarini tahlil etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir.

Adabiyotlar sharhi. Dunyo tilshunosligida ranglar bilan bog'liq mifologik dunyoqarash, rang semiotikasining universal va spesifik belgilari, rang bildiruvchi leksemalarning

ma'no qirralari, lingvopoetik xususiyatlari o'rganilgan. Xususan, V.Alpatov ranglar nazariyasiga oid dastlabki ilmiy xulosalar bergan. L.Samarina esa umumiy madaniyatdagi ranglarni o'rgangan. A.Vejbiskaya rang narsaning xususiyatlaridan kelib chiqib predmetga berilishi haqidagi qarashlarini bayon qilgan, tafakkur, idrok bilan bog'liq jihatlarni, milliy-madaniy belgilarni aks ettirish imkoniyatlarini tahlil qilgan bo'lsa, O.Frolova yapon tilidagi rang bildiruvchi so'zlarga e'tibor qaratgan. F.Kunio qizil, olovrang, sariq, yashil, havorang, ko'k va binafsharang va ularning madaniy ma'nosini tadqiq qilgan [1].

Rang bildiruvchi sifatlar til tizimida semantik jihatdan eng faol va keng qamrovli qatlamlardan biri bo'lib, ularning izlanishi o'zbek tilshunosligida XX asrning 60-yillarida shakllana boshlagan. M.Sodiqovanning tadqiqotida rang-tus sifatleri o'zbek tilidagi ma'no turlarining eng xarakterli ko'rinishi sifatida e'tirof etilib, ularning leksik-semantik, stilistik va grammatik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. M.Sodiqovanning ta'kidicha [2], rang-tus sifatlarini eng xarakterli ma'no turi bo'lib, otlashishga juda moyil. Bu esa, ayniqsa, semantik rang-baranglikni va ko'chgan ma'nolarni yuzaga keltiradi

Z.Pardayev o'z izlanishlarida rang nomlarining poetik matnlardagi emotsional va stilistik yuklamalariga e'tibor qaratib, ularning konnotatsion xususiyatlari ijobiy va salbiy semalarda ifodalanuvchi vosita ekanini ta'kidlaydi [3]. Ayniqsa, qora rangga oid "qora kun", "qora kuchlar" kabi iboralarning salbiy; "qora soch", "qora qosh" kabi birikmalarning esa ijobiy konnotatsiyali ishlatilishini tilshunoslik nuqtayi nazaridan asoslaydi.

Ranglar bilan bog'liq konnotatsiyaviy kengayishlarni dialektal, tarixiy va adabiy kontekstda ko'rsatib bergan tadqiqotlardan biri F.Musayeva [4] ishidir. U qora leksemasining O'rta Osiyo shevalarida inson terisi, meva, hayvon va o'simliklar rangini ifodalashdagi nominativ salohiyatini tahlil qiladi. Olimaning ta'kidlashicha, inson ko'zi ilg'aydigan 3 milliondan ortiq rang jilolari mavjud bo'lib, ulardan atigi 15 tasi bazaviy rang hisoblanadi. O'zbek tilida rang nomlarini ifodalovchi ko'plab leksik birliklar mavjudligiga qaramay nominatsiya jarayonida ishtirok etadiganlari va asosiy oq, qora, qizil, ko'k, sariq, yashil ranglari hisoblanadi.

G.M.Israilovning [1] "Ko'k" leksemasining semantikasi va tezaurusiga bag'ishlangan monografiyasi ko'k rangning tasavvufiy, poetik va zamonaviy konnotatsiyalarini qamrab olib, tezaurusiy yondashuvga asoslangan semantik modellashni ilgari suradi. Shuningdek, tadqiqotda "ko'k" leksemasi semantikasiga doir ilmiy-nazariy jihatdan muhim ma'lumotlar berilib, uning kognitiv xususiyatlari, pragmatik ma'nolariga oid maqol-matal, ibora va poetik matnlar lug'atini tuzishga xizmat qilishi ochib berilgan. O'zbek tilshunosligida muayyan leksemaga oid mukammal ma'lumotlar bazasini ishlab chiqish va semantik paradigmalarni yordamida tezaurus lug'atlarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatilgan.

Mazkur tadqiqotlar an'anaviy lingvistik yondashuvlarni zamonaviy konnotatsiyaviy tahlil usullari bilan integratsiya qilib, rang nomlarining leksik-semantik tafakkurdagi o'rnini chuqur va kompleks tarzda anglash imkonini bermoqda.

Tadqiqot usullari. Ushbu maqolada rang bildiruvchi sifatlarining zamonaviy nutqdagi konnotatsiyaviy o'zgarishlari o'rganildi. Tadqiqotda lingvosemantik, konnotatsion va leksikografik tahlil usullari qo'llanildi. Material sifatida adabiy matnlar va zamonaviy o'zbek nutqidagi sinsetlar tanlab olindi. Asosiy e'tibor "qora", "ko'k", "oq", "qizil", "yashil", "sariq" kabi sifatlarining leksik-semantik va konnotativ xususiyatlariga qaratildi. Rang nomlarining tezaurus tizimidagi bog'liqligi, zamonaviy diskursdagi ma'no kengayishlari va stilistik funksiyalari tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Rang bildiruvchi sifatlar o'zbek tilida nafaqat obyektiv belgilarni ifodalovchi vosita, balki emotsional, ijtimoiy va madaniy konnotatsiyalarni yuklovchi semantik birliklar sifatida faol ishlatiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "qora" leksemasi zamonaviy nutqiy kontekstdagi eng faol konnotatsion o'zgarishlarga ega rang nomlaridandir.

"Qora" leksemasining 12 ta okkazonal semalari mavjud bo'lib [3], an'anaviy til tizimida salbiy konnotatsiyada (qora kun, qora kuch, qora taqdir) qo'llanilgan. Hozirgi zamonaviy diskursda esa u iqtisodiy pragmatika bilan ham bog'liq (masalan, Black Friday – katta chegirmalar kuni). Shuningdek, qora rang asosida hosil bo'lgan frazeologik birliklar (qora ter, qora xat, qora odat) inson psixologiyasi, madaniyati va holatini ifodalovchi semantik yuklamalarni ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, qora rangning majoziy qo'llanishlari, asosan, salbiy semantik yuklama kasb etadi. Bunday metaforalarning ko'pchiligi qora rang va zulmat o'rtasidagi metonimik bog'liqlik asosida shakllangan bo'lib, bu holat qorani qorong'ulik, noaniqlik va salbiy hodisalar bilan bog'lashga olib keladi [5]. Xususan, qora leksemasi ingliz xalqlarida bo'xton, depressiya (yoki ruhiy tushkunlik), g'azab, norozilik (kontekstga qarab: yoqimsizlik, nazardan qolish), g'ayritabiiylik, g'azab, jahl, axloqiy yovuzlik, yo'qlik, mavjud emaslik, maxfiylik, sir saqlash kabi konnotatsiyalarda ham qo'llanadi (1-jadval):

Qora pul	yashirin daromad
Qora bozor	qonunga xilof tarzda faoliyat yuritadigan, rasmiy ruxsat va nazoratdan chetda bo'lgan norasmiy savdo bozori.
Qora iqtisodiyot	rasmiy ro'yxatga olinmagan, soliq to'lanmaydigan, qonunga zid yoki yashirin iqtisodiy faoliyatlar majmuasi
Qoralangan duo	an'anaviy diniy duoning satirik yoki buzilgan shakli
Qora dushanba	tarixiy: diniy bayramdan keyingi, maktabda va fond bozoridagi inqiroz kunlari uchun ishlatilgan
Qora daftar	noqonuniy ishlar yoki jinoyatchilar ro'yxati
Qora ro'yxat	taqiqlangan shaxslar ro'yxati
Qora kiyim	motam belgisi

1-jadval. "Qora" leksemasining zamonaviy konnotatsiyasi.

Yuqoridagi jadval orqali qora leksemasining zamonaviy salbiy konnotatsiyalari ko'rib chiqilgan bo'lsa, u "qora galstuk" – nafosat, rasmiylik, obro'; "qora oltin" (neft) – boylik, iqtisodiy qudrat manbai; "qora belbog'" – tajriba, mukammallik kabi ijobiy ma'nolarni ham bildiradi.

"Ko'k" leksemasi esa tarixiy-estetik nutqda ilohiylik, musaffollik, sokinlik timsoli bo'lib kelgan (ko'k osmon, ko'k moviy ko'z), biroq zamonaviy kontekstdagi ishlatilishida status va texnologik belgini anglatmoqda. Masalan, ko'k tugma (ijtimoiy tarmoqlarda tasdiqlangan shaxs belgisi), ko'k

ekran (TV ramzi), ko'k chip (high-tech kompaniyalar) kabi iboralar ushbu rangning zamonaviy metaforik kengayishini anglatadi. Ko'k leksemasi ijobiy ma'nosi bilan birga puritanizmni anglatuvchi blue stockings (moviy paypoqlar) va blue noses (moviy burunlar) birikmalaridan tortib, blue movie (axloqsiz film) va blue language (odobga zid so'zlashuv) kabi salbiy ma'nolarni ham zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan [5]. Bundan tashqari, quyida uning zamonaviy konnotatsiyadagi salbiy semalarini yoritamiz (1-rasm):

1-rasm. “Ko’k” leksemasining salbiy konnotatsiyasi.

Ko’k rang leksikasi tarixiy-estetik nutqda ilohiylik, musaffolik, sokinlik kabi ijobiy ma’nolar timsoli sifatida shakllangan bo’lsa-da, zamonaviy til tizimida uning ma’no doirasi kengayib, ko’plab yangi metaforik va konnotatsiyaviy yuklamalar bilan boyidi. Xususan, Yaponiyada ishlab chiqilgan “Blue lock” loyihasi [6] o’zbek tiliga to’g’ridan to’g’ri tarjima qilinsa, “ko’k qamoq” ma’nosini anglatadi va yapon xalqining futbol jamoasi uchun yagona (ego) hujumchini tanlab oladi. “Ko’k kit” [7] iborasi ham ingliz tili orqali tilimizga kirib kelgan birikma hisoblanib, metaforik ko’chish asosida odamni ruhiy bosim ostida tanho va ma’yus holatga tushurish ma’nosini bildiradi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, ko’k rangning zamonaviy konnotatsiyalari an’anaviy lingvistikaga qaraganda salbiy semantik maydonlarga asoslangan. Bu holat rang leksikasining dinamik rivojlanishini, ya’ni tarixiy pozitiv konnotatsiyalardan zamonaviy salbiy semantik yuklamalargacha bo’lgan takomilini aks ettiradi.

“Qizil” rang qadim zamonlardan buyon o’zining kuchli emotsional va madaniy yuklamasi bilan ajralib turgan. Uning an’anaviy ma’nolari hayot, ehtiros va qudrat kabi tasavvurlar bilan bog’liq bo’lsa, zamonaviy kontekstdagi qo’llanishi yanada murakkab va ko’p qatlamli xarakter kasb etmoqda. Xususan, zamonaviy til va madaniyatda qizil rang turli qarama-qarshi ma’nolarni ifodalaydi: xavf va ogohlantirish, siyosiy faollik [5], erkaklik va kuch, moliyaviy muammolar (in the red), shuningdek, byurokratiya (red tape), axloqsizlik (red-light district), g’azab (to see red), va zavq ifodasi bilan bog’liq [8].

Qizil rang, shuningdek, dolzarblik, gunohkorlik, ko’rlik va huzur kabi turli emotsional va ijtimoiy mazmunlar qatlamini hosil qiladi. Uning o’zgaruvchan konnotatsiyalari madaniy va tarixiy rivojlanish natijasi bo’lib, zamonaviy nutqda qizil rangning dinamik semantik yuklamasini namoyish etadi. Qizil sifatining yuqoridagi ma’nolari ingliz tili konnotatsiyalarida zamonaviylikni kasb etsa, o’zbek tilida

ayrim farqli tomonlarini ham kuzatish mumkin. Xususan, assotsiativ jihatdan bu rang to’siq, xavfdan ogohlantirish kabi ma’no ko’chish hodisalarini yuzaga chiqarishi mumkin: “...Og’zi qaro alomat, ichi qizil qiyomat – uni toping dilbarim”, bu hamma biladigan oddiy topishmoq...(G’.G’ulom “Shum bola” 1965). Ushbu matn kontekstidan ko’rinib turibdiki, “qizil qiyomat” iborasi tandirda yonib turgan alangani anglatadi. Bu esa qizil leksemasi assotsiativ jihatdan olov, jazirama ma’nosini ko’rsatishini bildiradi. Bundan tashqari, Har qachonki hindining puli bir lakdan oshsa, tillani qizdirib manglayiga bosadi-yu, qizil nishon qiladi...(G’.G’ulom “Shum bola” 1965). Yuqoridagi tahlillar qizil leksemasining predmet belgisini ifodalovchi funksiyasidan konnotativ funksiyaga o’tganini ko’rsatadi.

“Oq” leksemasi ham boshqa ranglar singari o’zining asl ma’nosini kengaytirib, zamonaviy konnotatsion ma’nolar hosil qilmoqda. Qadimdan oq rangi poklik, beg’uborlik va xavfsizlik ma’nolarini anglatgan. Xalqimizda uzoq safarga chiqayotgan yaqinlariga “oq yo’l” tilash an’anasi ham aynan oq leksemasining xavfsiz, tinchlik ma’nolari orqali vujudga kelgan. Oq va qora leksik antonimlar bo’lib, ular o’rtasida, asosan, yaxshilik va yomonlik tushunchalari zid qo’yiladi. Oq leksemasi ijobiy va salbiy konnotatsiyalarda ham uchrashi mumkin. Masalan, oq pul (white money), oq tun (white night) ijobiy konnotatsiyalarni hosil qilsa, tajribasizlik (IT va biznesda), uzoq masofa (telekommunikatsiyada), signal tahlili (signal va audio texnologiya sohasida) kabi oq rang leksemalarining salbiy va ijobiy konnotatsiyalarda o’z semantik maydonini kengaytirishi tilning ijtimoiy hodisa sifatida doimiy rivojlanish va yangilanish holatini namoyon qiladi.

Tadqiqotimiz natijalari rang nomlarining, xususan, sariq va yashil kabi asosiy ranglarning ham zamonaviy konnotatsion ma’nolarda kengayib, sotsiolingvistik faoliyat doirasida faol ishlatilayotganini ko’rsatadi. Masalan (2-jadval):

Yashil leksemasi	Leksemaning zamonaviy konnotatsiyadagi ma’nosi
Yashil iqtisodiyot	Atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, tabiiy resurslardan oqilona foydalangan holda iqtisodiy rivojlanishni ta’minlaydigan iqtisodiy model.
Yashil energiya	Quyosh, shamol, suv energiyalari kabi tabiatdan olinadigan energiyalar
Yashil texnologiya	Atrof muhitga zarar yetkazmaydigan, ekologik barqarorlikni ta’minlaydigan ilg’or texnologiyalar majmui.
Yashil banknota	hozirda AQSh dollarining norasmiy nomi sifatida ishlatiladi.
Yashil audit	Tashkilot yoki korxonalarning ekologik faoliyatini va atrof muhitga ta’sirini baholovchi tekshiruv jarayoni.
Yashil chiroq	Harakatga ruxsat berishni ifodalovchi signal; keng ma’noda esa loyiha yoki tashabbusni boshlashga berilgan tasdiq.
Yashil bozor	Ekologik toza mahsulotlar va xizmatlar savdosi bilan shug’ullanuvchi bozor.

2-jadval. Yashil leksemasining zamonaviy konnotatsiyadagi ma’nolari.

Sariq rang asosiy ranglardan biri bo’lib, an’anaviy ma’nolardagi kabi sotsiolingvistik tizimda ham yoshlik yoki qarilik; hasad, rashk; past lavozim, past ijtimoiy maqom; sanksiya, shov-shuvga o’chlik; qo’rqoqlik, jasoratsizlik salbiy konnotatsiyalarga ega bo’ladi. Qadimgi davrlarda sariq rang

muqaddas sanalgan va u yorug’lik, iliqlik, farovonlik timsoli bo’lgan. Bugungi kunda Yevropada sariq rang nisbatan sezilmaydigan, kundalik hayotda kam uchraydigan va ko’pincha katta ramziy ma’noga ega bo’lmagan rang sanaladi [9]. Shuningdek, marketing va vizual brend tahlillari sariq

rangni energiya va ijodiy ilhom beruvchi rang sifatida tavsiflaydi [10]. Demak, sariq rang leksemasi an'anaviy va zamonaviy kontekstlarda ham, asosan, salbiy tushunchalarni ifodalaydi.

Shuningdek, chiqindi qutilarining ranglar asosida kodlanishi rang leksemalarining zamonaviy konnotatsion kengayishining amaliy ifodasidir. Bu holat ranglarning ekologik va ijtimoiy kommunikatsiyada axborot uzatuvchi vosita sifatida mustahkam o'rin egallayotganini ko'rsatadi.

Xulosa. Rang leksemalari o'zining an'anaviy semantik ottenkalaridan tashqari, zamonaviy kontekstlarda ham salbiy va ijobiy konnotatsion ma'nolar bilan boyimoqda. Bunday semantik kengayish madaniyatlararo integratsiya va texnologik taraqqiyot jarayonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, til tizimida rang nomlarining ma'no qamrovini kengaytirish tendensiyasini yuzaga keltirmoqda. Bu esa tilning tezaurus tizimda ushbu sifatlarning semantik maydonini kengaytirish zaruratini yuzaga chiqaradi.

ADABIYOTLAR

1. Israilova S. "Ko'k" leksemasining semantikasi va tezaurusi. Monografiya. Toshkent – 2023. – B.112.
2. Содиқова М. Ҳозирги ўзбек тилида сифат. Монография – Тошкент: ЎзФАН, 1974. – Б.63.
3. Пардаев З. Ўзбек тилида сифатларнинг семантик-услубий хусусиятлари. Фил.фил.ном.дисс. Самарқанд – 2004. – Б.5.
4. Мусаева Ф. Номинацияда ранг мотивемасининг ўрни. Ўзбек тили ва адабиёти. 2022.6. – Б.27.
5. Hamilton R.L. Colour in English: from metonymy to metaphor: dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. University of Glasgow, 2017. – P.301.
6. <https://ragnarokscanlation.org/series/bluelock/chapter-305/>
7. <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-46505722>
8. Lakoff G., Johnson M. – Metaphors We Live By. 1980. – P.7.
9. Pastoreau M. Yellow: The History of a Color. – Princeton University Press, 2019. – P.216.
10. Singh S. Impact of color on marketing. Management Decision. – 2006. – Vol. 44, No.6. – P.783-789.